

Hlavův ústav slaví stoleté výročí založení

Ludmila Hlaváčková

Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK

SOUHRN

Práce se zabývá budováním Hlavova ústavu v Praze 2 na Albertově. Projekt ústavu se připravoval od roku 1911, stavba byla však zahájena až roku 1914 a záhy ji přerušila 1. sv. válka. Zkolaudována byla nakonec až v roce 1921. Do budovy byly umístěny i ústavy soudního lékařství a bakteriologicko-sérologický. Je považována za mimořádnou účelovou stavbu svého druhu nejen v našich zemích.

Klíčová slova: Jaroslav Hlava – historie – Hlavův ústav – patologická anatomie – Československo

100th anniversary of the opening of the Hlava institute

SUMMARY

The paper commemorates a centenary of construction of the current building for the Czech Institute for Pathological Anatomy (First Faculty of Medicine, Charles University in Prague) at Albertov, Prague. Project for the building was being developed since 1911, the construction works began three years later only to be interrupted by the onset of the WWI. The final inspection was carried out in 1921. The building served not just the Institute for Pathological Anatomy, but also Institute for Forensic Medicine as well as Institute for Microbiology and Serology. The Hlava's institute is considered to be an exceptional example of a modern interwar medical facility in the central Europe.

Keywords: Jaroslav Hlava – history – Hlava's institute – pathological anatomy – Czechoslovakia

Cesk Patol 2021; 57(4): 246–248

Pražská univerzita byla rozdělena na českou a německou zákonem z 28. 2. 1882. Její pracoviště, tj. ústavy, kliniky, laboratoře apod. měly podle této normy připadnout fakultě, pro kterou se rozhodl jejich stávající přednost. Výsledkem bylo, že v roce 1882 měli Češi pouze tři kliniky s českou vyučovací řečí: interní prof. Bohumila Eiselta (1831-1908), chirurgickou prof. Viléma Weisse (1835-1891) a porodnickou prof. Jana Strenga (1817-1887). Všechny teoretické ústavy zůstaly německé fakultě, a proto Češi museli urychleně hledat objekty pro jejich umístění a zejména jejich přednosty. Nedostatek profesorů byl způsoben tím, že zápas o českou univerzitu probíhal od počátku 60. let 19. století a od té doby se snažili němečtí profesori na lékařské fakultě udržet svoji převahu preferováním německých asistentů, které posléze habilitovali. Na lékařské fakultě byla složitá situace také proto, že česká odborná terminologie se teprve vytvářela, což sloužilo jako hlavní argument německé strany proti aktivování české lékařské fakulty.

Do čela patologicko-anatomického ústavu byl postaven nejmladší člen profesorského sboru, dvacetiosmiletý Jaroslav Hlava (1855-1924), teprve 30.10.1883 habilitovaný, který se ovšem zhostil svého nelehkého úkolu obdivuhodně jak po stránce vědecké a pedagogické, tak i po stránce organizační, neboť téměř čtyřicet let od počátku svého přednostenského působení usiloval o důstojné umístění svého pracoviště. Ve všech vzpomínkách na J. Hlavu je zdůrazněno, že vybudování ústavu považoval za hlavní úkol a cíl svého života a věnoval mu všechnu svoji energii.

Česká lékařská fakulta mohla zahájit svoji činnost až počátkem školního roku 1883/84. Její teoretické ústavy byly umístěny v narychlo vystavěné budově v Kateřinské ulici (dnešní

sídlo děkanátu a několika dalších pracovišť 1. LF UK). Stavba podle návrhu osvědčených architektů Františka Schmoranze ml. (1845-1892) a Jana Machytky (1844-1887) s půdorysem ležatého E a průčelím do této ulice trvala pouhého půl roku od dubna do konce září. Provedla ji zkušená stavební firma Čeňka Gregora (1848-1917) a J. Starcka (životní data nezjištěna). Muselo se do ní vejít šest teoretických ústavů, ačkoli byla přibližně stejně velká jako budova pro německý patologicko-anatomický ústav (dnes sídlo Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků a Ústavu vědeckých informací). Německé fakultě, s přibližně 1/3 studentů ve srovnání s českou, zůstala například velká budova anatomického ústavu z roku 1877 a chemického ústavu z roku 1879 v ulici U Nemocnice.

Po nastěhování měl český patologicko-anatomický ústav v nové stavbě v Kateřinské ulici jednu pitevnu, dva pokoje a na dvoře hrázdenou kůlnu. Přesto byla činnost zahájena, když dne 16. října provedl docent Hlava za přítomnosti asistenta Severina Joklíka (1857-1915) a dr. Viertla (životní data nezjištěna) první pitvu. Zprávu o ní přinesl i Časopis lékařů českých. (1,2) Bylo jasné, že tuto neobyčejně těžkou situaci je třeba co nejdříve řešit a Hlava se této nelehké a nevědecké úlohy ujal velice odpovědně. První přístavba komplexu v Kateřinské byla realizována v roce 1886. Prodloužila postranní křídla přibližně o dvě třetiny a spojila je příčným traktem. Druhá přístavba protáhla jedno křídlo budovy do ulice Na Bojišti v roce 1897. Zatím se nepodařilo zjistit, co z těchto přístaveb připadlo Hlavovu ústavu.

Nicméně podmínky pro výuku i vědeckou práci zde byly stále velmi obtížné, jak na to vzpomínal Jaroslav Hlava v roce 1904 při dvacátém výročí existence svého ústavu. „Z malých začátků vyrostl ústav náš ve větší oddělení, ale jak to u nás bývá, ne v ústav velký, samostatný, nýbrž dvojím přilepením místností v ústav, co do rozlohy sice zdánlivě veliký, ale naprosto neprakticky seřazený. Od Bojiště až do Kateřinské ulice táhnou se pracovny path. anat. ústavu českého v parteru pravého křídla budovy pro teoretické ústavy české fakulty lékařské. Jediná jest

✉ Adresa pro korespondenci:

Ludmila Hlaváčková

*Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
U Nemocnice 4, 121 08 Praha 2*

pítevná pro nemoce infekční i neinfekční, čtyři stoly pitevní a na těchto zejména v pondělí, (v neděli se nepítvá) bývá 10-12 těl, ano jednoho dne měli jsme 23 těl v této pitevně. Jediná jest posluchárna nejen bez svrchního světla, nýbrž beze světla vůbec; jediná jest místnost pro muzeum a to ještě tmavá; a bakteriologické oddělení, které se nalézá v nejposlednějším postaveném traktu k Bojišti má sice pěkné místnosti, ale jen pro zimu. Okna jsou obrácena na západ a tu v létě není možná práce v době odpolední, žár slunce roztavuje půdy výživné a mikroskopovati možno v tuto dobu jen při umělém osvětlení a zatažených záclonách. Nejlépe na tom jest oddělení histologické, ale tu zase ranní a polední slunce vadí přenáramně. Ústav náš nemá dosud ledárnu a jeho uspořádání znemožňuje lehkou komunikaci. Všude plno vad – a nyní zase frekvence studujících stoupá: nezbude než žádati o nový ústav po třetí. Jest ovšem pravda, že v malých ústavech možno také pracovati – i dokládáme svými pracemi tuto pravdu, ale s jakými obtížemi jest nám tu zápolití...“(3) Třetí Hlavovo žádání o nový ústav bylo korunováno úspěchem až v roce 1921.

V dosavadní literatuře se většinou uvádí, že Hlava v době svého rektorátu ve školním roce 1906/7 provázal císaře Františka Josefa po slupských pozemcích, které byly v roce 1905 pojmenovány po slavném českém chirurgovi Eduardu Albertovi (1841-1900) na Albertov, a při této příležitosti zmínil panovníkovi potřebu vybudovat zde pro českou lékařskou fakultu i patologický ústav. Toto je možno doložit i zmínkou v Národních listech, ze soboty 27. dubna 1907, že panovník navštívil český chemický ústav a tam mu tehdejší ministr školství Rudolf Marchet (1846-1916) ukázal z okna v prvním poschodí, kde budou stát další české ústavy mezi nimi i ten patologický (4,5,6,7).

Ovšem Hlava sám připisuje zásluhu o vybudování svého ústavu nikoliv panovníkovi, ale Karlu Kramářovi (1860-1937), významnému českému politikovi, s kterým se patrně dobře znal, protože se aktivně účastnil i politického života například od roku 1907 jako doživotní člen panské sněmovny, člen zemské zdravotní rady a v letech 1912-1918 i nejvyšší zdravotní rady. Při slavnostním otevření ústavu v roce 1921 řekl Hlava, že „Teprve před 13 lety (tj. v roce 1908 L.H.) vymohl dr. Kramář na tehdejší rakouském ministerském předsedovi Beckovi povolení k stavbě nového ústavu“. V ČLČ z roku 1908 nalezneme o této pro postavení patologického ústavu tak důležité události pouze drobnou zprávu, že byla povolena první splátka na jeho výstavbu – 350.000 korun a 2.12. téhož roku byl položen základní kámen tohoto ústavu (8,9).

Projekt Hlavova ústavu se připravoval od roku 1911. Místodržitelství, nejvyšší zemský úřad, jej schválil 30. 6. 1913 podpisem stavebního rady Josefa Havlíčka (1874-1943). Stavba však byla zahájena až v následujícím roce. Brzy poté vypukla 1. světová válka, která stavbu více méně zastavila. Dokončena byla až v samostatném státě. Od počátku roku 1916 se na stavebních plánech objevuje jméno Aloise Špalka (1883-1940), stoupence moderních konstruktivistických zásad v architektuře, k jehož vrcholným dílům patřil právě Hlavův ústav spolu s nedaleko stojícím Purkyňovým ústavem z roku 1925. Špalek také v roce 1921 signoval kolaudační plány a v roce 1922 publikoval v časopise Stavba články o tomto ústavu jako o svém díle. Spoluautorem půdorysů Hlavova ústavu byl architekt August Kožíšek (nar. 1860). Stavbu provedla firma Karla Hannauera (1872-1931), zkolaudováno bylo 22. 1. 1921. Vedle Hlavova ústavu zde byly umístěny ústavy soudního lékařství a bakteriologicko-sérologický.

Není jednoduché zařadit tuto impozantní třípatrovou budovu s půdorysem ve tvaru písmene J jednoznačně do určitého stavebního slohu. Sám Špalek se omlouval za rušivé elementy, jak ukazuje citace z publikace Růženy Baťkové Umělecké památky Prahy: „V průvodní zprávě ve Stavbě (1922) se Špalek omlouvá za

„rušivé elementy“, kterými na příkaz vyšších míst musel znečistit svou účelovou architekturu. Její „hygienický duch“ se podle jeho názoru více projevil v interiérech. Stylovým východiskem se to zdá být vídeňský novoklasicismus z doby kolem roku 1910, místy novobarokně, místy naopak téměř prekonstruktivisticky laděný: míra sugestivity některých nejmoderněji pojatých částí je taková, že odborná literatura Hlavův ústav až do 80. let vydávala za příklad raně funkcionalistické či konstruktivistické architektury“ (10).

Profesor Hlava úzce spolupracoval s architekty jak při zhotovování plánů, tak i při jejich realizaci. A. Špalek se o tom vyjádřil těmito slovy: „Půdorysné řešení ústavu, které bylo sděleno na podkladě podrobného programu profesora Hlavy, obsahuje tyto části...“ (11). Mimořádnou pozornost věnoval Hlava také tomu, aby pitevní sály, které spolu s pitevnami ústavu soudního lékařství zabíraly dvě patra obloukové části budovy, byly maximálně osvětleny i s ohledem na roční období. Toto bylo zajištěno vytvořením deseti polokruhovitých skleněných arkýřů. V nich a u oken mezi nimi bylo umístěno 11 pitevních stolů. V suterénu pod pitevnami byla umístěna lehátka pro 32 mrtvol. Hlavní schodiště ve středu budovy vede k velké posluchárně, jejíž amfiteátr měl 180 míst. Nad ní je umístěna menší posluchárna. V pravém křídle budovy byly kanceláře, laboratoře, knihovna a také několik bytů. Jeden z nich byl pro přednostu ústavu. O interiéru budovy se vyjádřil Špalek těmito slovy: „Vnitřní architektura řešena jest na zásadě krajní účelnosti a estetického citění a jako architektura lékařského ústavu jest předurčena duchem, ježž možno nazvati hygienickým“ (11).

V pravém koutě vestibulu je ve zdi pomník s nápisem Prof. MUDr. Jaroslav Hlava. Bylo také splněno Hlavovo přání, aby jeho ostatky byly uchovány v tomto ústavu. Je to zatím druhý případ po srdci profesora Vincence Krombholze (1782-1843), ježž je uloženo na I. interní klinice. Významnější stavební úpravy Hlavova ústavu byly provedeny v letech 1952, 1956, 1961-1964, 1977-1981, 1987, 1992-1994. V roce 1958 byl Hlavův ústav prohlášen za kulturní památku.

Slavnostní otevření a první přednáška se konaly v pondělí 18. dubna 1921 za účasti řady významných osob. Prezidenta republiky T.G. Masaryka zastupoval kancléř JUDr. Přemysl Šámal (1867-1941), přítomni byli tři ministři, předseda Národního shromáždění, policejní prezident, rektor UK fyziolog prof. František Mareš (1857-1942), děkan lékařské fakulty bakteriolog prof. Ivan Honl (1866-1936), za bratislavskou univerzitu patolog prof. Antonín Špilka (1876-1948), za brněnskou rovněž patolog prof. Jan Lukeš (1885-1958) a další.

Slavnostní emotivní projev přednesl děkan Honl, blízký Hlavův spolupracovník a spoluautor řady publikací. Vyzdvihl zásluhy svého učitele, zdůraznil význam hesla nad vstupem do ústavu „Magna vis veritatis“ a sdělil, že na přání tisíce jeho žáků i jeho kolegů má tato budova navždy nésti název Hlavův ústav. Do té doby se oficiálně nepojmenovala žádná univerzitní budova v Praze po žijící osobě. O této mimořádné události nalezneme zápis v protokolu ze zasedání profesorského sboru lékařské fakulty z 2.6. 1921: „Děkan navrhuje, aby bylo ministerstvo požádáno, aby ústav, v němž jest umístěn ústav prof. Dra Hlavy, nazván byl „Ústav Hlavův“ vzhledem k zásluhám, jichž si pan profesor získal, domáhaje se ústavu a jeho vybudování. Přijato se všeobecným souhlasem.“ V témže protokolu uvedeno: „Prof. Dr. Hlava děkuje za poctu dnes projevem návrhem na pojmenování ústavu na Albertově.“ (12) Podobně tomu bylo i na Českém vysokém učení technickém v Praze; kde byl v roce 1947 Výzkumný ústav hmot a konstrukcí stavebních nazván po jeho přednostovi - již na odpočinku - Františku Kloknerovi (1872-1960).

Ze seznamů přednášek je ovšem zřejmé, že ústav nenesl Hlavovo jméno „navždy“. Poprvé zmizelo po zavření českých vysokých škol za nacistické okupace 17. listopadu 1939 a znovu se vrátilo po jejich otevření v prvním poválečném semestru v létě roku 1945. V zimním semestru roku 1947/48 mizí Hlavovo jméno v adrese ústavu „navždy“ (dodnes), a jeho pracoviště na Albertově je označeno jako I. patologickoanatomický ústav a bývalý

německý patologickoanatomický ústav U Nemocnice 4 je označován jako II.

Jen nemnozí si povšimnou sochy profesora Hlavy umístěné na jihovýchodním nároží jeho ústavu. Tato je zmíněna např. v publikaci Josefa Petráně o univerzitních památkách, ale bez uvedení jména autora.⁽¹³⁾ Dnes vystavená plastika je kopií pořízenou v roce 2005. ⁽¹⁴⁾

LITERATURA

1. **Hlaváčková L.** Vybudování teoretických ústavů české lékařské fakulty v letech 1883–1884. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 22, 1982, 1, s. 123–152.
2. **Autor neveden.** Zprávy. *Cas Lek Cesk* 1883; 22: 672.
3. **Autor neveden.** Zprávy. *Cas Lek Cesk* 1904; 43: 347.
4. **Miřejovský P.** Jaroslav Hlava – 70 let od úmrtí. *Sb Lek* 1994; 95(1): 43.
5. **Miřejovský P, Hniličková G.** Hlavův ústav 75 let. Praha: Reprodukce Baroa s.r.o; 1996.
6. **Povýšil C.** Historie Ústavu patologie 1. LF UK a VFN. *Nemocnice* 2008; 7(5): 6.
7. **Autor neveden.** Panovník v Praze. *Národní listy* 1907; 47(115): 1–2.
8. **Autor neveden.** Zprávy. *Cas Lek Cesk.* 1921; 60: 285.
9. **Autor neveden.** Zprávy. *Cas Lek Cesk.* 1908; 47: 1460.
10. **Baťková R, et al.** Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady. Praha: Academia; 1998, 705.
11. **Špalek A.** Hlavův ústav v Praze. Stavba, měsíčník pro stavební umění, 1921; 1(1): 2.
12. Archiv Univerzity Karlovy, Protokoly ze schůzí sboru profesorů Lékařské fakulty, karton č.3, inv. č. 39 bod 5.
13. **Petráň J.** Památky Univerzity Karlovy. Praha: Karolinum 1999; 81.
14. Osobní sdělení ing. arch. Matouše Houby.